

UDK 327.5(540:549)
Bibliid 0543-3657, 72 (2018)
God. LXIX, br. 1172, str. 84–103
izvorni naučni rad
Primljen: 20.9.2018.

Nevena ŠEKARIĆ¹

Kašmirski konflikt kao determinanta indijsko-pakistanskih odnosa

SAŽETAK

S obzirom na svoju dugu istoriju, kompleksnu prirodu i znatne posledice, kašmirski sukob predmet je tematizovanja mnogih teorijskih radova i agencijskih izveštaja. On je odlika prošlosti, sadašnjosti i budućnosti indijsko-pakistanskih odnosa a, osim toga, značajan je činilac i nestabilnosti u regionu Južne Azije. Shodno tome, osnovni cilj ovog rada jeste ostvarivanje uvida u genezu konflikta, kao i deskripcija sadašnjeg stanja kašmirskog sukoba. Korišćenjem metodološkog postupka pregleda literature, najpre je predstavljen istorijat kašmirskog konflikta, a potom su data neka teorijska objašnjenja nastanka i prirode ovog sukoba. U centralnom delu rada, fokus je stavljen na sadašnju dinamiku spora, nakon čega sledi prikaz nekih od opcionih rešenja konflikta, a potom i zaključna razmatranja.

Ključne reči: Kašmir, Džamu, Indija, Pakistan, konflikt, Južna Azija.

Uvod

U promišljanjima o indijsko-pakistanskim odnosima preovladava stav kako ove dve zemlje, tradicionalno, jedna drugu vide kao neprijateljske. Spor oko Kašmira, teritorijalno posmatrano, predstavlja kulminativnu tačku u

¹ Nevena Šekarić istraživač pripravnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, nevena.sekacic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179029), a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2018. godine.

zategnutim odnosima ove dve države koja naročito dobija na značaju kada se uzme u obzir činjenica da obe zemlje raspolažu nuklearnim arsenalom.²

Konflikt između Indije i Pakistana oko regija Kašmira i Džamu ima dugu istoriju, multifaktorsku prirodu i neizvestan završetak. Shodno tome, ovo pitanje predmet je tematizovanja mnogih autora i eksperata za međunarodne odnose i politiku, ali i donosilaca političkih odluka. Za Donalda Helmana (*Donald C. Hellman*), kašmirski konflikt je gotovo izjednačen sa izraelsko-palestinskim sukobom i grčko-turskim sporom oko Kipra, posmatrano po parametrima trajanja konflikta i istrajnosti u nenalaženju racionalnog rešenja.³ Ričard Nikson (*Richard Nixon*) je, s druge strane, govorio kako bi sukob između muslimanskog Pakistana i hinduističke Indije mogao prerasti u prvi nuklearni rat na svetu i pored činjenice da nuklearne sile ne ratuju međusobno.⁴ S obzirom na upletenost velikog broja zainteresovanih strana i kompleksnu dinamiku spora oko ovog dela indijskog potkontinenta, ne začuđuje metaforička okarakterisanost Kašmira kao „dugogodišnje oštrice u katalogu međunarodnih sporova“ koji veoma često služi kao zajednički imenitelj za šire probleme koji odlikuju odnose između Indije i Pakistana.⁵

Kako to navodi Musarat Dž. Čima (*Musarat Javed Cheema*), „za razliku od nekih drugih međudržavnih sukoba, uzroci kašmirskog spora nisu stvar neke strateške vrednosti niti domen velikog geopolitičkog značaja“.⁶ Drugim rečima, pretenzije obe države prema ovom prostoru tiču se ideje izgradnje države u južnoj Aziji – sekularne, sa indijskog, i muslimanske, sa pakistanskog stanovišta. Naime, dve države su, od sticanja nezavisnosti 1947. godine, u nekoliko navrata ratovale oko spornih teritorija. Ovi ratovi bili su obeleženi i dugim sporovima između Indije i Kašmira oko prava na samoopredeljenje, ali i Indije i verskih militantnih snaga za koje se smatra da vode džihad u cilju stvaranja teokratske države. Kašmirski pobunjenici (sa podrškom od strane Islamabada)⁷ i indijska vlada, dakle, jesu dve glavne strane postojećeg sukoba,

² Naročito je nuklearna proba 1998. godine u Indiji i Pakistanu zabrinula region i međunarodnu zajednicu o potencijalnom nuklearnom ratu između ove dve zemlje.

³ Donald C. Hellmann, *Southern Asia: the politics of poverty & peace*, Lexington Books, 1976, p. 1.

⁴ Richard Nixon, *Seize the moment: America's challenge in a one-superpower world*, Simon and Schuster, 1992, p. 21.

⁵ Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson & Pamela R. Aall (eds), *Grasping the nettle: Analyzing cases of intractable conflict*, US Institute of Peace Press, 2005, p. 295.

⁶ Musarat Javed Cheema, „Pakistan-India Conflict with Special Reference to Kashmir“, *South Asian Studies*, vol. 30, no. 1, 2015, p. 46.

⁷ „Kašmirski pobunjenici“ zajednički je imenitelj za nekoliko militantnih grupa, poput JKFL (*Jammu and Kashmir Liberation Front* – Oslobođilački front Džamua i Kašmira), Hizb-ul-Mujahideen (*Party of Holy Warriors* – Partija svetih ratnika), Pasdaran-e-Inquilab-e-Islami (*Guardians of the Islamic Revolution* – Čuvari islamske revolucije), Harkat-ul-Ansar (*Helper*

mada je ovaj spor najuže povezan sa stanjem u sveukupnim indijsko-pakistanskim odnosima.

Istorijat indijsko-pakistanskog konflikta

Prema studiji *Dugotrajni teritorijalni sporovi: strategije pregovaranja, prinudne diplomatije i rešavanja problema (Enduring Territorial Disputes: Strategies of bargaining, coercive diplomacy, and settlement)*, objavljenoj 2011. godine, u svetu je trenutno oko 70 teritorijalnih sporova u kojima učestvuje oko 40% svih država sveta. Najveći broj tih sporova jeste na azijskom kontinentu (29 sporova), sa 27 država u sporu. Jedan od najznačajnijih u tom smislu jeste spor između Indije i Pakistana oko teritorija u Kašmiru (država Džamu i Kašmir), koji autorka studije svrstava u kategoriju sporova oko naseljenih teritorija.⁸

Istorijski posmatrano, problemi u kašmirskoj regiji datiraju iz vremena britanskog kolonijalnog perioda. Naime, postoje tumačenja kako je britanska politika na indijskom potkontinentu čak podsticala sukobe između različitih plemenskih, religijskih (islam, hinduizam i budizam) i etničkih grupa kako bi se sprečilo njihovo ujedinjavanje i oslobađanje od britanske vlasti (princip *zavadi pa vlada*).⁹ Deleći slično stanovište, Aktar (*Nasreen Akhtar*) ističe kako su duboko ukorenjen rivalitet između dve religijske zajednice i personalne karakteristike vladara s obe strane granice glavni koren ovog sukoba.¹⁰ Kašmirska regija je na mnogo načina predstavljala izvor nestabilnosti koja će se pokazati dugoročnom u narednom periodu – stecište etničkih, verskih i teritorijalnih konflikata, iredentizma, hipernacionalizma i ekonomskih reformi i turbulencija koje su dovele do produženog međudržavnog i unutardržavnog sukoba.¹¹ Navedene karakteristike udružene sa krizama unutarpolitičke vlasti u obe države, separatističkim tendencijama, fundamentalizmom i unutardržavnom i međudržavnom migracijom dodatno su produbile postojeće sukobe.

Movement – Pokret za pomoć), Jaish-e-Mohammed (*Army of Mohammed* – Vojska Muhamedova) i Lashkar-e-Toiba (*Army of the Righteous* – Vojska pravednika).

⁸ Osim pomenute kategorije, Krista Vigand u svojoj studiji prepoznaje još dve vrste teritorijalnih sporova – sporove oko nenaseljenih ostrva i sporne granice (Krista Eileen Wiegand, *Enduring territorial disputes: Strategies of bargaining, coercive diplomacy, and settlement*, University of Georgia Press, 2011, p. 6).

⁹ Anand Mohan, „The historical roots of the Kashmir conflict“, *Studies in Conflict & Terrorism*, vol. 15, no. 4, 1992, pp. 283-308.

¹⁰ Nasreen Akhtar, „A response to „the Kashmir conflict“, *International Journal on World Peace*, vol. 27, no. 1, 2010, pp. 45-53.

¹¹ Sumit Ganguly & Kanti Bajpai, „India and the Crisis in Kashmir“, *Asian Survey*, vol. 34, no. 5, 1994, pp. 401-416.

Pad Britanskog indijskog carstva 1947. godine rezultirao je nastankom dve nezavisne države na tom prostoru – Indije i Pakistana. Od vremena sticanja nezavisnosti ove dve države, grubo rečeno, ratovale su četiri puta: prvi put u periodu 1947–1948, vrlo brzo nakon sticanja nezavisnosti, konflikt je eskalirao oko teritorija Džamu i Kašmira, drugi put 1965. godine oko istih teritorija, 1971. godine kada je, kao rezultat civilnog rata, istočni Pakistan pripojen Bangladešu kao državi u nastajanju, i 1999. godine kada su u središtu konflikta bile kašmirske planine.¹²

Konkretno, indijsko-pakistanski spor oko teritorije Kašmir i Džamu teritorije¹³ pronalazi korene u 1947. godini, odnosno, u podeli britanske Indije i stvaranju nezavisnih država Indije i Pakistana. Tom prilikom, teritorije sa većinskim muslimanskim stanovništvom trebalo je da pripadnu Pakistanu, dok je teritorije naseljene hindu stanovništvom trebalo pripojiti Indiji. Ponašanje kašmirskog maharadže prema muslimanskom življu 1947. godine rezultovalo je napadom pakistanskih plemena na Kašmir, u cilju pomoći svom (muslimanskom) narodu iz Kašmira i straha da bi maharadža mogao ovu oblast pripojiti Indiji.¹⁴ Kašmirski muslimani su tada, uz pomoć pakistanskih plemena, proglasili oslobodilački rat protiv indijskog maharadže. Ovakva situacija ujedno je označila i početak prvog kašmirskog rata.¹⁵

Prvi rat između dve novonastale, postkolonijalne države oko kašmirske oblasti (prvi kašmirski rat) dogodio se oktobra 1947. godine, a završen je podelom sporne teritorije 1949. godine, odnosno, njenim razgraničenjem između Indije i Pakistana. Tom prilikom, između njih je uspostavljena provizorna granica, odnosno kontrolna linija koja ni do danas nije obostrano

¹² Sumit Ganguly, *Conflict unending: India-Pakistan tensions since 1947*, Columbia University Press, 2002, p. 1.

¹³ Država Džamu i Kašmir bila je jedna od 562 kneževske države britanske Indije; naseljavalo ju je većinski muslimansko stanovništvo, a na njenom čelu je bio indijski maharadža koji je ubrzo sklopio ugovor o mirovanju sa Pakistanom i otpočeo sa nasiljem prema muslimanskom stanovništvu. Takva situacija za rezultat je imala reakciju muslimanskog stanovništva. Više o ovome u: Musarat Javed Cheema, „Pakistan-India Conflict with Special Reference to Kashmir“, op. cit., pp. 45-69.

¹⁴ Naime, u vreme podele kašmirsku oblast naseljavalo je većinsko muslimansko stanovništvo (77%), 20% stanovništva je činila hindu populacija, a preostalih 3% populacija budista i Sika. Kašmirski maharadža, Hari Sing (*Hari Singh*), trebalo je da kašmirsku oblast pripoji Pakistanu nakon završetka britanske kolonijalne vladavine, što je odbio da učini nastojeći da Kašmir učini nezavisnom državom. Više o ovome u: Adekoye Abimbola Raquel, *The Impact of the Kashmir Conflict on Indo-Pakistani Relations and Its Security Implications for the South Asian Region*, Diss. University of KwaZulu-Natal, Durban, 2014, pp. 1-144.

¹⁵ Zabrinut razvojem događaja koji su za cilj imali uspostavljanje slobodne države Kašmir, maharadža je pomoć potražio u Indiji koja je istu obezbedila u zamenu za pripajanje Kašmira indijskoj državi. Po potpisivanju Ugovora o pristupanju Kašmira Indiji 26. oktobra 1947. godine, Indija je uputila svoje snage protiv pakistanske pobune, čime je formalno otpočeo prvi indijsko-pakistanski oružani sukob (*Ibid.*, p. 9).

prihvaćena. Ovaj rat ostaće upamćen i po neuspelom pokušaju UN da organizuje referendum na kome će se Kašmirci izjasniti o svojoj budućnosti.¹⁶ Međutim, po završetku prvog rata, Kašmirci su nastavili da se ponašaju kao jedan narod. Dok muslimanski Kašmirci predstavljaju većinu sa obe strane linije podele, u indijskom delu Kašmira predominantno je stanovništvo hinduističke i budističke veroispovesti. Teritorijalno posmatrano, Indija poseduje najveći deo kašmirske oblasti, uključujući i tzv. Kašmirsku dolinu (*the Vale of Kashmir*). Ovakva teritorijalna, verska i etnička podela dovela je do irendentističkih tendencija sa obe strane granične linije. Međutim, situaciju dodatno komplikuju težnje određenog dela kašmirskog stanovništva materijalizovane u vidu nastojanja za sticanjem potpune nezavisnosti, i od Indije i od Pakistana.

Drugi indijsko-pakistanski rat odigrao se 1965. godine. Na pakistansku provokaciju u indijskom delu Kašmira Indija je vojno odreagovala i prodrla u Pakistan što je rezultiralo okončanjem sedamnaestodnevnog rata. Treći rat između Indije i Pakistana 1971. godine bio je specifičan po tome što je ujedno predstavljao rat za nezavisnost Bangladeša (ranije Istočnog Pakistana) i jedini sukob između ove dve zemlje izvan kašmirske regije.¹⁷ Poslednji zvanični sukob između Indije i Pakistana bio je Kargilski rat 1999. godine koji je otpočeo zauzimanjem dela indijske teritorije od strane Pakistana. U ovom ratu indijske vojne snage su, kao i u prethodnim sukobima, odnele pobedu.

Neka (teorijska) objašnjenja Kašmirskog konflikta

Govoreći u terminima realističkih teorija međunarodnih odnosa, međunarodni sistem je anarhičan budući da ga tvore države koje se nalaze u neprestanoj borbi za moć. Glavnu trajektoriju te borbe predstavljaju nacionalni interesi u okviru kojih bezbednost predstavlja glavni cilj. Za (neo)realiste, države su orijentisane prema sebi, a u uslovima anarhičnog međunarodnog sistema i logici samopomoći (*self-help*), uvek će, kao racionalni akteri, pre odabrati maksimizaciju sopstvene bezbednosti nego kooperativno ponašanje. Govoreći u terminima (neo)realističkih teorija, Indija i Pakistan tako preduzimaju određene mere u cilju jačanja i realizacije svojih nacionalnih interesa i bezbednosti. Tako Raket (*Adekoye Abimbola Raquel*) navodi jačanje vojne moći koja rezultira trkom u naoružanju u regionu, uspostavljanje saveza u vidu strateških partnerstava sa globalnim silama i podrške pobunama u Indiji, i obrnuto kao ključne mehanizme koji imaju za cilj maksimizaciju

¹⁶ Tariq Ahsan, *History of the India-Pakistan Conflict*, Le Journal Des Alternatives, 2004, Internet, http://journal.alternatives.ca/IMG/article_PDF/History-of-the-India-Pakistan-Conflict_a1051.pdf, 11/07/2018, p. 2.

¹⁷ Rat za nezavisnost Bangladeša, odnosno, treći indijsko-pakistanski rat, okončan je tzv. Sporazumom iz Simle 1971. godine.

nacionalnih interesa obe zemlje.¹⁸ Drugim rečima, (neo)realistička stanovišta objašnjavaju, na primer, zašto su i Indija i Pakistan skloni trci u naoružavanju, odnosno, stvaranju strateških partnerstava sa SAD (Indija) i Kinom (Pakistan). S druge strane, ideje liberalnih teoretičara u vezi su sa postojanjem međunarodnih zakona i propisa koji regulišu ponašanje država u međunarodnim odnosima. Za (neo)liberale, saradnja između država jeste ključni koncept. Oni ne poriču anarhičnu prirodu međunarodnih odnosa, ali smatraju kako realisti potcenjuju potencijale kojima raspolažu međunarodne institucije u kontekstu kooperativnog ponašanja. Drugim rečima, institucije su te koje omogućavaju međunarodnu saradnju, ublažavajući efekte anarhičnog međunarodnog sistema. Pritom, takva saradnja se najviše realizuje u onim oblastima u kojima države imaju zajedničke interese. U kontekstu indijsko-pakistanskih odnosa, eklatantan primer takve saradnje jeste Sporazum o reci Ind (*Indus Waters Treaty*), ekonomski projekat iz 1960. godine između Indije i Pakistana kojim su obe države opredeljene da sarađuju usled postojanja zajedničkih interesa unutar ovog rečnog sistema. Na temeljima (neo)liberalnih teorija, ovakav vid saradnje mogao bi rezultirati prelivanjem (*spill-over*) saradnje i na druge oblasti i tako poboljšati odnose između Indije i Pakistana.¹⁹

Dajući kašmirskom konfliktu karakter primarno teritorijalnog spora, Rajt (*Thorin Wright*) koristi teoriju demokratskog mira (njenu dijadičnu varijantu) u cilju objašnjenja indijsko-pakistanskog spora oko ove regije. Naime, autor polazi od pretpostavke da teritorijalni sporovi između demokratskih i autokratskih država najverovatnije eskaliraju u oružane sukobe, što je u skladu sa opštim stavom da bi različitost država u političkom smislu mogla biti povezana sa većom sklonosti ka konfliktima.²⁰ Stoga su oružani sukobi najverovatniji između dijada koje odlikuju različiti politički režimi (konkretno, Indije i Pakistana), dok su brojni militarizovani sporovi takođe jedna od karakteristika odnosa između takvih dijada.

¹⁸ Adekoye Abimbola Raquel, *The Impact of the Kashmir Conflict on Indo-Pakistani Relations and Its Security Implications for the South Asian Region*, op.cit., p. 1. Anit Mukerđži (*Anit Mukherjee*) pak dodaje i Avganistan kao treću zemlju koja služi za ostvarivanje političkih, bezbednosnih i ekonomskih nacionalnih interesa van sopstvenih teritorija bilo Indije, bilo Pakistana (*Anit Mukherjee*, „A brand new day or back to the future? The dynamics of India-Pakistan relations“, *India Review*, vol. 8, no. 4, 2009, p. 429).

¹⁹ Međutim, Kilibarda, Mladenović i Ajzenhamer pominju tzv. „trku za resursima“ kao dodatni faktor koji otežava ionako komplikovane odnose Indije i Pakistana. Naime, glavni „kamen spoticanja“ predstavlja upravo reka Ind i tendencije Indije da izgradnjom hidrocentrale na svojoj teritoriji ugrozi poljoprivredu svog nizvodnog suseda kome pripada 80% ovog rečnog sistema. Više o ovome u: Zoran Kilibarda, Miroslav Mladenović & Vladimir Ajzenhamer, *Geopolitičke perspektive savremenog sveta*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2014, str. 231.

²⁰ Thorin Wright, *The internal politics of external threat*, Diss. University of Illinois at Urbana-Champaign, 2012, p. 54.

Pozivajući se na geopolitičke koncepte, autori Kilibarda, Mladenović i Ajzenhamer ističu kako „slučaj Kašmira podseća da je verovatnoća nastajanja spora usled nepoklapanja etničkih i religioznih granica sa političkim (granicama), utoliko veća ukoliko se „pravo“ na pomeranje državnih granica prema etničkim ili religioznim može da „pojača“ pozivanjem na istorijsko pravo“.²¹ Subrata Mitra (*Subrata Mitra*) pak na temeljima konstruktivizma ispituje namere i percepcije dve zemlje o „onoj drugoj“ koristeći podatke o javnom mnjenju i istorijske događaje koji su obeležili bilateralne odnose između Indije i Pakistana. Ova autorka osnovne uzroke neokončanja kašmirskog konflikta pronalazi u neravnoteži moći – tzv. „nepouzdanj jednačini moći“ između civilnog i vojnog rukovodstva u Pakistanu, ali i institucionalno slaboj demokratiji kao glavnoj prepreci za postizanje mira u južnoazijskom regionu.²²

Kako to navode autori Ganguli i Bajpai (*Sumit Ganguly & Kanti Bajpai*), za Indiju i Pakistan, konflikt oko Kašmira stvar je nacionalističkih vizija i izgradnje država, pre negoli takmičenje za strateško zemljište i resusre koje ono poseduje.²³ Drugim rečima, za Indiju Kašmir predstavlja simbol „sekularnog nacionalizma i izgradnje države“, kao i mogućnost muslimanskog dela življa da prosperira u zemlji sa većinskim hindu stanovništvom. S druge strane, za Pakistan Kašmir je simbol „neodrživosti sekularnog nacionalizma u regionu“, što reflektuje potrebu za stvaranjem muslimanske domovine u severozapadnom delu indijskog potkontinenta.²⁴ Slično stanovište odlikuje i autora Baruu (*Indraneel Baruah*) koji ističe kako je glavni razlog interesovanja Islamabada za ovaj deo indijskog potkontinenta, zapravo, pitanje identiteta i nacionalizma, odnosno, da Kašmir predstavlja simbol indijske sekularnosti, a ne samo teritorijalno pitanje.²⁵ Međutim, postoje i oni autori koji ovom pitanju pridaju značajan religijski, ekonomski i geopolitički značaj.²⁶ Različitosti u percepciji pripadnosti kašmirske teritorije

²¹ Zoran Kilibarda, Miroslav Mladenović & Vladimir Ajzenhamer, *Geopolitičke perspektive savremenog sveta*, op. cit., str. 146.

²² Subrata K. Mitra, „War and Peace in South Asia: a revisionist view of India-Pakistan relations“, *Contemporary South Asia*, vol. 10, no. 3, 2001, pp. 361-379.

²³ Sumit Ganguly & Kanti Bajpai, „India and the Crisis in Kashmir“, op. cit., p. 402.

²⁴ Ibid.

²⁵ Indraneel Baruah, *An Analysis of South-Asia in light of Regional Integration: Investigation of the Kashmir Conflict and Prospects of International Mediation*, Universiteit Leiden, Leiden, 2016, p. 46.

²⁶ U prilog ovoj argumentaciji razmatra se indijsko i pakistansko viđenje značaja kašmirske regije, pa tako, za Indiju, Kašmir predstavlja oblast od religijskog (postojanje hindu bogomolja), ekonomskog (izvori reka koje otiču u Indiju) i etničkog (hindu i budističko stanovništvo kašmirskog prostora žele da budu deo Indije) (Adekoye Abimbola Raquel, *The Impact of the Kashmir Conflict on Indo-Pakistani Relations and Its Security Implications for the South Asian Region*, op. cit., p. 11), odnosno strateško-bezbednosnog značaja budući da predstavlja „strateško stecište“ komunikacionih pravaca ka Centralnoj Aziji na severu,

jednoj ili drugoj državi navode i drugi autori kao ključni endogeni uzrok problema. Tako, Rakel ističe kako Indija percipira Kašmir kao integralni deo indijske države zahvaljujući Ugovoru o prisajedinjenju (*Treaty of Accession*) iz 1947. godine, koji joj daje suverenost nad ovom teritorijom.²⁷ S druge strane, Pakistan negira bilo kakvo pravo Indije nad kašmirskom oblašću smatrajući maharadžine postupke u prošlosti prevarantskim.²⁸ Ovakve teritorijalne pretenzije, kao što se da primetiti, rezultirale su ratovima oko kašmirske oblasti u nekoliko navrata.

Ono što naročito komplikuje postojeću situaciju kada je reč o kašmirskom konfliktu jeste njegova višestruka priroda. Za ovakva promišljanja može se reći da se odlikuju integrativnim pristupom u pokušaju objašnjenja glavnih uzroka kašmirskog konflikta. Naime, kako to ističe Behera (*Navnita Chadha Behera*), ovaj konflikt, „s jedne strane, podrazumeva nacionalna i teritorijalna sporenja između Indije i Pakistana“, ali i skup „političkih zahteva različitih verskih, jezičkih, regionalnih i etničkih grupa koji se kreću od zahteva za afirmativnom diskriminacijom, preko zasebnog političkog statusa unutar države, pa sve do potpunog odvajanja“.²⁹ Kao što se može primetiti, Behera razlikuje tzv. konvencionalno razumevanje kašmirskog pitanja i ono koje se zasniva na njegovoj multifaktorskoj prirodi. Prema prvom shvatanju, koje naglašava teritorijalne i ideološke momente u sporenju između dve države, spor se isključivo zasniva na ideji da je Pakistan, kao „domovina muslimana sa potkontinenta“, nepotpun bez uključivanja dela kašmirske teritorije u svoj sastav, odnosno, da Indija svoje sekularne akreditivne može ostvariti jedino pripajanjem Kašmira.³⁰ Drugo shvatanje ne insistira isključivo na bilateralnom karakteru kašmirskog pitanja, već akcenat stavlja na unutrašnji domen problema i način na koji on, posledično, deluje na njegovu spoljašnju formu. Dodatno, Vajš (*Varun Vaish*) ističe kako „u novijoj istoriji, konflikti počivaju na

Kini na istoku i Avganistanu na zapadu. S druge strane, Pakistan gaji teritorijalne pretenzije prema ovoj regiji iz sličnih, ekonomskih i geopolitičkih razloga, posmatrajući Kašmir kao „kapu koja nedostaje glavi Pakistana“ (Suranjan Das, *Kashmir and Sindh: Nation-building, ethnicity and regional politics in South Asia*, Anthem Press, 2001, pp. 34-57).

²⁷ Adekoye Abimbola Raquel, *The Impact of the Kashmir Conflict on Indo-Pakistani Relations and Its Security Implications for the South Asian Region*, op. cit., p. 10.

²⁸ Kao još jedan od argumenata koji ide u prilog pakistanskoj tezi o pravu nad Kašmirom navodi se i činjenica da indijski maharadža nije raspolagao legitimnim autoritetom za čin pripajanja Kašmira Indiji, budući da je njegovo stanovništvo izvršilo pobunu svrgavanjem maharadžine vlade, prisiljavajući ga da pobjegne u Indiju (Nasreen Akhtar, „A response to „the Kashmir conflict““, op. cit., pp. 46-47). Osim toga, određeni autori navode kriterijum verske većine i geografski kriterijum kao ključne elemente oko kojih se indijski maharadža oglasio kada je doneo odluku o prisajedinjenju Kašmira Indiji (Moeed Yusuf and Adil Najam, „Kashmir: ripe for resolution?“, *Third World Quarterly*, vol. 30, no. 8, 2009, p. 1503).

²⁹ Navnita Chadha Behera, „The Kashmir conflict: Multiple fault lines“, *Journal of Asian Security and International Affairs*, vol. 3, no. 1, 2016, p. 41.

³⁰ Ibid.

dvostrukoj raskrsnici „identiteta“, zasnovanog na religiji, kulturi, jeziku i distribuciji političke, ekonomske i društvene moći“. ³¹ Drugim rečima, kašmirsko pitanje, osim što je opterećeno međudržavnim trvenjima i tako determinisan kao teritorijalni spor između dve države, poseduje i momenat društvenog pluraliteta na svom unutrašnjem planu, što otežava rešavanje ovog problema.

Sadašnja dinamika konflikta

I pored konstantnih sporova u indijsko-pakistanskim odnosima, opterećenih brojnim, gorenavedenim političkim i bezbednosnim problemima, slika bi bila nepotpuna bez isticanja pokušaja za njihovim minimizovanjem, ili čak rešavanjem. U tom kontekstu, značajno je pomenuti tzv. Kompozitni dijalog (*Composite Dialogue process*) kao zajednički naziv za set mera kojima se imalo za cilj postizanje kompromisa oko ključnih spornih pitanja u indijsko-pakistanskim odnosima. ³² Naime, „... od prekida vatre 2003. godine, ³³ i Nju Delhi i Islamabad izrazili su želju za sprečavanjem eskalacije tenzija duž kontrolne linije, izražavajući bojazan da bi takva eskalacija mogla ugroziti već dosta kompleksan proces dijaloga između njih“. ³⁴ Međutim, od terorističkih napada u Indiji 2008. godine (iza kojih, prema zvaničim izveštajima, stoje ekstremističke grupe sa sedištem u Islamabadu) pa do danas, zabeležen je veliki broj kršenja postignutog sporazuma – od izgradnje dodatnih bunkera duž kontrolne linije u indijskom delu Kašmira, preko učestalih otvaranja vatre u ovom delu provizorne granice u periodu 2012–2013. godine, do eskalacije povremenih konflikata od 2014. godine. ³⁵ Veliki broj žrtava i konstantno

³¹ Vajš sukob oko teritorija u kašmirskoj oblasti posmatra kao primer negativnog kolonijalističkog nasleđa udruženog sa ideološkim razlikama koje su ispratile podelu indijskog potkontinenta, sa naglašenim religijskim momentima dajući mu karakter „nerešene istorije“ između dve zemlje. Više o ovome u: Varun Vaish, „Negotiating the India-Pakistan conflict in relation to Kashmir“, *International Journal on World Peace*, 2011, pp. 53-55.

³² Kompozitni dijalog podrazumevao je osam tačaka od zajedničkog interesa oko kojih su se vodili pregovori: 1) mir i bezbednost, uključujući tu i mere za izgradnju poverenja (poput sporazuma o prekidu vatre iz 2003. godine), 2) Džamu i Kašmir, 3) Sjačen glečer, 4) reka Dželam, 5) estuar Sir Krik, 6) ekonomska i trgovinska saradnja, 7) terorizam i trgovina narkoticima, 8) promocija prijateljskih odnosa u različitim oblastima (Sajad Padder, „The composite dialogue between India and Pakistan: Structure, process and agency“, *Heidelberg Papers in South Asian and Comparative Politics*, vol. 65, 2017, p. 2). Međutim, teroristički napadi u Mumbaju 2008. godine doveli su do suspenzije ovog dijaloga.

³³ Sporazum o prekidu vatre sklopljen je novembra 2003. godine, između tadašnjeg predsednika Pakistana, Perveza Mušarafa i indijskog premijera, Manmohan Singa, i bio je poštovan sve do 2008. godine, kada su zabeleženi teroristički napadi u Mumbaju.

³⁴ Deepal Jayasekera, *India-Pakistan relationship remains tense*, World Socialist Web Site, 19 January 2013, Internet, <https://www.wsws.org/en/articles/2013/01/19/inpk-j19.html>, 24/07/2018

³⁵ Julia Thompson, *The Dynamics of Violence along the Kashmir Divide, 2003-2015*, Stimson Center, 2015, Internet, <http://theasiadialogue.com/wp-content/uploads/2017/10/dynamics-violence-kashmir-divide.pdf>, 22/07/2018, p. 1.

miniranje izgradnje poverenja za ponovno pokretanje mirovnih pregovora između Indije i Pakistana dodatno ugrožavaju sve šanse za brzo i održivo rešenje kašmirkog pitanja.³⁶ Činjenica koja dodatno potvrđuje takvo stanje stvari jeste i prisustvo UN snaga na kontrolnoj liniji koje nadziru tu liniju.

U pokušaju da objasni dinamiku kašmirkog sukoba svojstvenu sadašnjem vremenu, Rakel govori o sledećim mehanizmima koje obe zemlje upošljavaju u cilju maksimizacije sopstvenih nacionalnih interesa, a koji često idu protiv regionalnog interesa i stabilnosti u Južnoj Aziji: trka u nuklearnom naoružanju, strateška partnerstva sa zemljama oponentima, podrške pobunjenicima, terorističkim i protivterorističkim akterima i strateško takmičenje nad Avganistanom.³⁷ Trka, kako u konvencionalnom, tako i u nuklearnom naoružanju, predstavlja posebno značajan faktor kada se ima u vidu neuralgičnost ovog dela indijskog potkontinenta. Naime, prema podacima baze podataka Stokholmskog instituta za istraživanje međunarodnog mira (SIPRI) o vojnim budžetima i izdacima država za vojsku i odbranu za 2017. godinu, Indija je imala vojni budžet u iznosu od skoro 64 milijarde USD, a Pakistan gotovo 6 puta manji – 10 milijardi USD.³⁸ Sa svojim vojnim izdacima Indija je, nakon SAD, Kine, Saudijske Arabije i Rusije, rangirana kao peta zemlja u svetu koja je u 2017. godini najviše trošila za potrebe svoje odbrane.³⁹ S druge strane, vojna (konvencionalna) prednost Indije u odnosu na Pakistan ne znači nužno i svaku drugu prednost. Naime, prema SIPRI godišnjem izveštaju za 2018. godinu, Pakistan poseduje veći broj nuklearnih bojnih glava (140–150, za razliku od Indije koja broji 130–140 bojnih glava).^{40, 41} Međutim,

³⁶ Poslednji incidenti zabeleženi su u junu i julu 2018. godine kada je ubijeno nekoliko pripadnika indijskih i pakistanskih graničnih snaga i militantnih grupa, kao i nekoliko civila (International Crisis Group, June 2018, Internet, <https://www.crisisgroup.org/crisiswatch/june-2018#kashmir>, 02/08/2018; International Crisis Group, July 2018, Internet, https://www.crisisgroup.org/crisiswatch/database?location%5B%5D=38&date_range=latest&from_month=01&from_year=2018&to_month=01&to_year=2018, 02/08/2018).

³⁷ Adekoye Abimbola Raquel, *The Impact of the Kashmir Conflict on Indo-Pakistani Relations and Its Security Implications for the South Asian Region*, op. cit., pp. 38-55.

³⁸ U odnosu na ukupne vojne budžete, Indija je u 2017. godini izdvajala 2,5% GDP-a, a Pakistan 3,5% GDP-a. (SIPRI, SIPRI Military Expenditure Database, 2017, Internet, <https://www.sipri.org/databases/milex>, 26/07/2018).

³⁹ Iain Marlow, *China tensions push India into world's top five defence spenders*, The Economic Times, 2 May 2018, Internet, <https://economictimes.indiatimes.com/china-tensions-push-india-into-worlds-top-five-defence-spenders/articleshow/63999628.cms>, 24/07/2018

⁴⁰ Rajat Pandit, *Pakistan ahead in nuclear warheads but India confident of its deterrence capability*, The Economic Times, 19 June 2018, Internet, <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/pakistan-ahead-in-nuclear-warheads-but-india-confident-of-its-deterrence-capability/articleshow/64643788.cms>, 24/07/2018

⁴¹ Osim što u broju nuklearnih bojnih glava prednjači nad Indijom, Pakistan takođe poseduje veći broj nuklearnih bojnih glava i od Izraela i Severne Koreje (SIPRI, *Pakistan*

Indija je, na osnovu svoje konvencionalne i nuklearne opremljenosti, apsolutno sigurna u svoju strategiju odvratanja i pored činjenice da Pakistan, za razliku od Indije, nije privržen doktrini o neizvođenju prvog nuklearnog udara. Naime, Indija je izjavila da će koristiti nuklearno oružje samo ako Pakistan to prvi učini; s druge strane, Pakistan je zapretio da će koristiti nuklearno oružje kao odgovor na konvencionalni napad Indije.⁴² Naravno, većina autora se slaže da je konvencionalni rat između ove dve zemlje verovatniji od nuklearnog, prvenstveno zbog posledica po sveukupnu bezbednost koje bi jedan nuklearni rat mogao prozvesti. U svakom slučaju, pitanje koje se ovde postavlja jeste – na koji način se ovakvi trendovi mogu odraziti na tradicionalni rivalitet dve države oko kašmirske regije? Izazov, kako za obe vlade, tako i sve one zainteresovane aktere koji promovišu uspostavljanje mira u južnoazijskom regionu, jeste način na koji se može upravljati krizom tamo gde se dve zemlje podjednako oslanjaju na konvencionalno i nuklearno (naročito Pakistan) oružje.

Neuralgično područje Južne Azije dodatno je opterećeno i prisustvom konkurentnih globalnih aktera koji pružaju podršku nekom od svojih strateških partnera – SAD, zapadnoevropske države i Rusija Indiji, a Kina Pakistanu.⁴³ Slično, među ključnim egzogenim faktorima koji u velikoj meri određuju dinamiku indijsko-pakistanskih odnosa u kontekstu kašmirskog sukoba, Barua prepoznaje bilateralne odnose Indije, odnosno Pakistana, sa Sjedinjenim Američkim Državama, Narodnom Republikom Kinom i Saudijskom Arabijom, kojima se zapravo može objasniti spoljašnji uticaj drugih subjekata na Nju Delhi i Islamabad.⁴⁴ Bilo da su ova strateška partnerstva ponikla iz odbrambenih, ekonomskih, kulturoloških, ili iz geopolitičkih razloga, zasigurno je da u značajnijoj meri utiču na dinamiku indijsko-pakistanskih odnosa.

Uključenost velikog broja aktera, poput pobunjenika, obaveštajnih struktura i militantnih grupa dodatno komplikuje situaciju na ovom delu indijskog potkontinenta. Osim toga, evidentno je i strukturalno i kulturološko nasilje kojem je, gotovo svakodnevno, izloženo kašmirsko stanovništvo, kao i porast islamskog i hinduističkog fundamentalizma na spornim teritorijama. Ilustracije radi, prema podacima Instituta za menadžment konfliktima (*Institute for Conflict Management*), ukupan broj smrtnih slučajeva od

has more nuclear warheads than India, *The Economic Times*, 14 July 2018, Internet, <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/pakistan-has-more-nuclear-warheads-/than-india-sipri/articleshow/52728641.cms>, 24/07/2018).

⁴² Sumit Ganguly and R. Harrison Wagner, „India and Pakistan: Bargaining in the shadow of nuclear war“, *Journal of Strategic Studies*, vol. 27, no. 3, 2004, p. 483.

⁴³ Adekoye Abimbola Raquel, *The Impact of the Kashmir Conflict on Indo-Pakistani Relations and Its Security Implications for the South Asian Region*, op. cit., p. 39.

⁴⁴ Indraneel Baruah, *An Analysis of South-Asia in light of Regional Integration: Investigation of the Kashmir Conflict and Prospects of International Mediation*, op. cit., pp. 49-67.

terorističkih napada u periodu 1988–2018. godine iznosi 44.715.⁴⁵ Dodatno, Tompsonova u svom istraživanju navodi kako je kršenje sporazuma o prekidu vatre iz 2003. godine postalo učestalije krajem 2012. godine i da je inauguracija premijera Indije, Narendre Modija, maja 2014. godine i njegova politika zastrašivanja prema susednom Pakistanu dodatno produbila jaz i nepoverenje između dve države.⁴⁶

Pitanje kršenja ljudskih prava u kašmirskoj regiji zauzima posebno mesto među teoretičarima koji se bave ovom problematikom, ali i zvaničnim izveštajima Ujedinjenih nacija. Kontinuirano nasilje nad kašmirskim stanovništvom, naročito u indijskom delu Kašmira, centralna je teza autorke Sarkarije (*Mallika Kaur Sarkaria*). Ne poričući da na pakistanskom delu Kašmira postoje povrede ljudskih prava, ova autorka naglašava da se najveći broj hapšenja, silovanja, mučenja i drugih kršenja ljudskih prava od strane oružanih snaga, kao i neprocesuiranih otmica, ubistava i drugih krivičnih dela, događa upravo na indijskom delu sporne teritorije.⁴⁷ Slično, prema Izveštaju Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava, procenjuje se da je u periodu 2016–2018. godine ubijeno 130–145 civila od strane indijskih bezbednosnih snaga, kao i 16–20 civila od strane oružanih grupa, pri čemu se indijske vlasti naročito pozivaju na uzdržavanje od prekomerne upotrebe sile. U oceni stanja ljudskih prava u pakistanskom delu Kašmira, u Izveštaju se navodi kako su povrede ljudskih prava „različitog kalibra, odnosno, magnitude“ u odnosu na indijski deo sporne teritorije, pripisujući im strukturalnu prirodu u vidu ograničenja sloboda izražavanja i udruživanja.⁴⁸ Krepon (*Krepon*) korene etno-religijskog nasilja vidi u kombinaciji siromaštva i neravnoteže moći između različitih etno-religijskih grupa tokom duge istorije konflikta.⁴⁹ Tompsonova i drugi svoju tezu o eskalaciji povremenih konflikata duž kontrolne linije od kraja 2012. godine podupiru navođenjem brojnih incidenata poteklih od strane indijskih i pakistanskih snaga koji, na taj način, utiču na povećanje stope nasilja

⁴⁵ South Asia Terrorism Portal, *Fatalities in Terrorist Violence 1988 – 2018*, Internet, http://www.satp.org/satporgtp/countries/india/states/jandk/data_sheets/annual_casualties.htm, 02/08/2018.

⁴⁶ Tompsonova u svom radu koristi i tezu o tzv. „spojlerima“, podrazumevajući pod njima nedržavne aktere koji planski sprovode kršenja prekida vatre kako bi osujetili diplomatske inicijative između Indije i Pakistana, ili usporili trgovinu i razvoj normalnih bilateralnih odnosa između te dve države (Julia Thompson, *The Dynamics of Violence along the Kashmir Divide, 2003–2015*, op. cit., pp. 1-2).

⁴⁷ Mallika Kaur Sarkaria, „On trial: human rights in Kashmir“, *Kennedy School Review*, vol. 9, 2009, pp. 59-65.

⁴⁸ „Report on the Situation of Human Rights in Kashmir: Developments in the Indian State of Jammu and Kashmir from June 2016 to April 2018, and General Human Rights Concerns in Azad Jammu and Kashmir and Gilgit-Baltistan“, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 14 June 2018, pp. 4-5.

⁴⁹ Michael Krepon, *Nuclear Race on the Subcontinent*, The New York Times, 4 April 2013, Internet, <https://www.nytimes.com/2013/04/05/opinion/global/nuclear-race-on-the-subcontinent.html>, 26/07/2018.

i među samim stanovništvom Kašmira, ali i napore za diplomatskim rešenjima ovog dugogodišnjeg konflikta.⁵⁰

Osim vojnih parametara, odnosa sa velikim silama, izraženog nasilja i gotovo svakodnevnog kršenja ljudskih prava, značajna determinanta postojećeg konflikta između Nju Delhija i Islamabada skopčana je i sa stanjem datih društava. Naime, među najznačajnijim endogenim faktorima, koji u velikoj meri određuju dinamiku unutrašnjeg javnog mnjenja dve države i tako determinišu indijsko-pakistanske odnose u kontekstu kašmirskog sukoba i mogućnosti za njegovo (mirno) rešenje, Barua ističe političke elite, indeks ljudskog razvoja (*Human Development Index*), stopu pismenosti, odnosno obrazovanja stanovništva, javno mnjenje, procese socijalizacije i pitanja religije i identiteta. Primera radi, ovaj autor navodi kako je uobičajena situacija da vojni subjekti, lideri desničarskih partija i novinari u Indiji i Pakistanu podjednako promovišu antagonizam prema oponentu, što, u krajnjem, u značajnoj meri utiče na percepciju i kreiranje slike javnog mnjenja o neprijateljskoj zemlji.⁵¹ U kontekstu indeksa ljudskog razvoja, Barua ističe kako učestalo strukturalno i kulturološko nasilje u obe zemlje sprečava istinski prosperitet Indije i Pakistana, ali i da bi kooperacija u kontekstu ljudskog razvoja u Južnoj Aziji (sa ciljevima smanjenja siromaštva, jačanja pismenosti itd.) mogla imati uticaj preliivanja i na druge oblasti potencijalne saradnje između ove dve zemlje.⁵² Po pitanju obrazovanja stanovništva kao značajnog endogenog činioca, pozivajući se na podakte Instituta za statistiku UNESCO-a, autor ističe kako, zapravo, najobrazovaniji slojevi društva pokazuju i najveća zalaganja za proces integracije dve zemlje.⁵³ Prema pojedinim anketama, na koje se poziva, javno mnjenje za ovog autora predstavlja još jedan važan faktor u kontekstu indijsko-pakistanskih odnosa, prvenstveno kada se ima u vidu kako velika većina Indijaca, odnosno Pakistanaca, ima negativnu sliku o onom drugom, naročito

⁵⁰ Autorka navodi kako jedinstvena baza o tačnom broju incidenata ne postoji s obzirom da su zvanične izjave indijskih i pakistanskih vlasti kontradiktorne. Pozivajući se na zvanične izveštaje, primera radi, autorka ističe kako je u martu 2015. godine indijsko Ministarstvo odbrane izašlo sa podacima o ukupno 540 slučajeva otvaranja vatre duž kontrolne linije (44 slučaja tokom 2010. godine, 51 u 2011. godini, 93 tokom 2012, 199 slučajeva u 2013. godini i 153 slučaja u 2014. godini). S druge strane, podaci pakistanske vlade iz 2015. godine govore o zabeležena 24 slučaja otvaranja vatre tokom 2012. godine, 59 tokom 2013. i 243 slučaja tokom 2014. godine. Džina Institut iz Pakistana, koristeći se metodologijom prikupljanja podataka iz medijskih izvora, raspolaže sledećim podacima – 86 slučajeva oružanih incidenata tokom 2011. godine, 230 slučajeva tokom 2012, 414 slučaja u 2013. godini i 224 slučaja tokom 2014. godine (Julia Thompson, *The Dynamics of Violence along the Kashmir Divide, 2003–2015*, op. cit., pp. 2-3).

⁵¹ Indraneel Baruah, *An Analysis of South-Asia in light of Regional Integration: Investigation of the Kashmir Conflict and Prospects of International Mediation*, op. cit., pp. 50.

⁵² Ibid., p. 51.

⁵³ Ibid., p. 52.

nakon pojedinih događaja koji uglavnom aktuelizuju takvu predstavu (poput terorističkih napada u Mumbaju novembra 2008. godine).⁵⁴ Pod procesom socijalizacije, Barua podrazumeva proces jačanja osećanja „neprijateljskog drugog“ kroz edukativne programe, školske udžbenike, televizijske emisije i literaturu koja doprinosi takvom stanju.⁵⁵

Moguća rešenja konflikta

U pogledu mogućnosti za mirno rešavanje konflikta u akademskoj zajednici vlada konsenzus o tome da kašmirski spor predstavlja jedan od najtvrdokornijih savremenih kriznih žarišta. Nepoverenje u institucije, različiti tipovi režima i konstantne pobune karakteristike su koje dodatno otežavaju pokušaje posredovanja međunarodne zajednice i druge vidove njegove minimizacije. Nastavak graničnih sukoba, trka u nuklearnom naoružanju, ali i rizici koje sa sobom nosi prisustvo terorizma, pojačali su već duboko ukorenjenu tenziju na indijskom potkontinentu. Ove pojave dodatno utiču na pokušaje poboljšanja ekonomskih odnosa između Nju Delhija i Islamabada i, na taj način, poboljšanja sveopšte situacije na prostoru Južne Azije. Iako među autorima koji se bave ovom problematikom postoji veći konsenzus oko pitanja uzroka kašmirskog sukoba, negoli oko njegovog potencijalnog okončanja, u nastavku teksta biće skicirana neka od opcionih rešenja.

U kontekstu mogućeg rešenja konflikta, najpre je važno istaći kako kašmirski sukob danas ima status zamrznutog sukoba. Trapara i Jončić (*Vladimir Trapara i Miloš Jončić*) pod zamrznutim sukobima podrazumevaju unutrašnje ili međudržavne sukobe koji se odlikuju relativno stabilnim prekidom vatre bez trajnog političkog rešenja, u smislu da je raspored snaga na terenu proizveo faktičko stanje teritorijalnih promena kojima nedostaje pravno utemeljenje budući da ne postoji saglasnost volja relevantnih aktera o tome.⁵⁶ Autori svoju tezu dodatno razrađuju u smislu konkretnijeg određivanja elemenata zamrznutog sukoba. Naime, zamrznuti konflikt postoji samo ako mu je prethodio „vrući“ sukob budući da samo odsustvo trajnog političkog rešenja nije dovoljno; relativno stabilan prekid vatre znači da većih neprijateljstava koja su karakterisala „vrući“ sukob u dužem vremenskom periodu nema iako su sporadične čarke moguće.⁵⁷ Po pitanju Kašmira, sukob je u poslednjem (Kargilskom) ratu 1999. godine bio „odmrznut“ budući da je došlo do obnove „vrućeg“ sukoba, nakon čega je konflikt ponovo zamrznut,

⁵⁴ Ibid., pp. 53-54.

⁵⁵ Ibid., pp. 54-55.

⁵⁶ Vladimir Trapara i Miloš Jončić, „Put za rešavanje sukoba: uporedna analiza zamrznutih sukoba na prostoru OEBS“, *Međunarodni problemi*, vol. 64, br. 3, 2012, p. 277.

⁵⁷ Ibid.

uz permanentno prisustvo sporadičnih neprijateljstava.⁵⁸ Relevantni akteri u konkretnom slučaju jesu prvenstveno Indija i Pakistan, kao dve regionalne sile u Južnoj Aziji, ali i velike sile sa kojima ove dve zemlje imaju strateška partnerstva – Indija sa SAD, a Pakistan sa Kinom. U pogledu uticaja spoljašnjih relevantnih aktera na zamrznuti sukob, autori ističu kako se u takvoj situaciji „zamrznutost“ sukoba produžava unedogled jer jedan spoljni pritisak poništava drugi.⁵⁹ Tako, „zamrznutost“ sukoba se prolongira, bez vidljivog rešenja u doglednoj budućnosti.

Jusuf i Najam (*Moeed Yusuf & Adil Najam*), na primer, predlažu četiri moguća rešenja kašmirskog konflikta: prva opcija podrazumeva referendum na kome bi se lokalno stanovništvo izjasnilo o svojoj budućnosti, druga se odnosi na nezavisnost dela ili cele države, treća opcija podrazumeva autonomiju, a četvrta podelu.⁶⁰ Autori Mitra i Karkumar (Subrata Mitra & Radu Carciumaru), s druge strane, predlažu tzv. principijelno pregovaranje (*principled negotiation*) kao model za okončanje konflikta koji, u najkraćem, podrazumeva potrebu za odvajanjem ljudi od problema, fokusiranjem na interese umesto na pregovaračke pozicije, osmišljavanjem više opcija koje garantuju obostranu dobit pre donošenja konačne odluke i insistiranjem na objektivnim kriterijumima u izboru opcija.⁶¹

O integrativnim efektima ekonomske saradnje u kontekstu međudržavnih sporova, a koji mogu rezultirati prelivanjem saradnje i na druge oblasti i tako doprineti minimizovanju postojećeg konflikta, postoji dosta radova. Globalizacijski procesi i trendovi rastuće ekonomske zavisnosti među državama jasno govore da je, u savremenim uslovima, ekonomska samodovoljnost gotovo nemoguća, što je, uostalom, i slučaj sa Indijom i Pakistanom. Tako Krepon, u neoliberalnom maniru, navodi: „Nuklearni arsenal izgrađen na veoma slabim ekonomskim temeljima inherentno je nestabilan, što je dovoljan razlog da Indija nastavi da razvija i ubrzava trgovinske i investicione odnose sa Pakistanom“.⁶² Otuda, za ovog autora, najbolji mehanizam za smanjenje nuklearnih opasnosti na indijskom potkontinentu jeste znatno povećanje prekogranične trgovine i, uopšte uzev, jačanje trgovinskih i ekonomskih odnosa između Indije i Pakistana. Međutim, pitanje koje se u tom smislu postavlja jeste da li u interesima ovih zemalja stoji intrinzična potreba za saradnjom u ekonomskom smislu, ili se

⁵⁸ Pored Kašmira, autori u ovu kategoriju zamrznutih sukoba svrstavaju i obnovu neprijateljstava u Gruziji 2008. godine (Ibid.).

⁵⁹ Ibid., pp. 283-284.

⁶⁰ Moeed Yusuf and Adil Najam, „Kashmir: ripe for resolution?“, op. cit., p. 1518.

⁶¹ Subrata Mitra and Radu Carciumaru, „Beyond the ‘Low-Level Equilibrium Trap’: Getting to a ‘Principled Negotiation’ of the Kashmir Conflict“, *Irish Studies in International Affairs*, vol. 26, 2015, pp. 15-38.

⁶² Michael Krepon, *Nuclear Race on the Subcontinent*, op. cit., 26/07/2018

ta saradnja realizuje u cilju maksimizacije sopstvenih interesa, koji se ne moraju nužno podudarati.

Za razliku od onih autora koji prednost u rešavanju kašmirskog spora daju bilateralnim odnosima Indije i Pakistana, nekolicina razmatra i prisustvo treće strane kao faktora koji može uticati na krajnji ishod konflikta. Tako, na primer, Indurti (*Rathnam Indurthy*) i Ragavan (*Srinath Raghavan*) u svojim radovima detaljnije elaboriraju zašto je uloga Sjedinjenih Američkih Država ključna za tako nešto.^{63,64} Barua, s druge strane, veliki značaj pridaje SAD, Kini i Saudijskoj Arabiji kao značajnim egzogenim činiocima koji trasiraju dinamiku indijsko-pakistanskih odnosa⁶⁵, dok se kao još jedna od mogućih opcija pominju i prisilne diplomatske mere preduzete od strane međunarodne zajednice (mada se delovanje Ujedinjenih nacija tokom prvobitne faze konflikta pokazalo neuspešnim). Međutim, intervencija treće strane ostaje upitna u onim slučajevima kada njeni interesi u kontekstu rešavanja konflikta ne konvergiraju sa interesima neke od sukobljenih strana. Čini se da jedino održivo rešenje podrazumeva sinergiju delovanja podjednako oba aktera (Indije i Pakistana) i celokupne međunarodne zajednice.

Zaključak

Kao što se može primetiti na osnovu prethodno iznetog, kašmirski sukob ne predstavlja isključivo teritorijalni spor između dve države; ovo pitanje je u velikoj meri opterećeno i istorijskom pozadinom, ekonomskom i geopolitičkom dimenzijom i pitanjima identiteta gde su religija i kulturološke razlike naročito istaknute. U radu je istaknuto nekoliko ključnih elemenata koji odlikuju kašmirski sukob, poput dugogodišnje istorije, trke u (konvencionalnom i nuklearnom) naoružanju, ekonomske saradnje između dve države, povrede ljudskih prava sa velikim brojem letalnih ishoda, a sve u cilju sagledavanja ovog dosta kompleksnog konflikta. Konflikt, nesumnjivo, predstavlja značajan problem ne samo sa aspekta regionalne i nacionalne, već i ljudske bezbednosti.

Zašto baš Kašmir od celokupne indijsko-pakistanske granice predstavlja tačku sporenja? – pitanje je na koje nije lako dati odgovor. Istorijski „čin prevare“, pluralitet društava na više nivoa, unutrašnje oružane pobune, pomoć militantnim grupama i secesionističke tendencije, postojanje dva

⁶³ Rathnam Indurthy, „The Turns and Shifts in the US Role in the Kashmir Conflict since 1947: Today's Propitious Times for a Facilitator to Resolve It“, *Asian Affairs: An American Review*, vol. 32, no. 1, 2005, pp. 31-56.

⁶⁴ Srinath Raghavan, „A coercive triangle: India, Pakistan, the United States, and the crisis of 2001–2002“, *Defence Studies*, vol. 9, no. 2, 2009, pp. 242-260.

⁶⁵ Indraneel Baruah, *An Analysis of South-Asia in light of Regional Integration: Investigation of the Kashmir Conflict and Prospects of International Mediation*, Universiteit Leiden, Leiden, 2016, pp. 1-145.

relevantna aktera koji predstavljaju regionalne sile i vezuju spornu oblast za sopstvene projekte izgradnje države koji poništavaju jedan drugog, političke elite koje teško pristaju na kompromise, samo su neki od elemenata koji donekle daju odgovor na postavljeno pitanje. Kao što se može primetiti na osnovu svega prethodno pomenutog, indijsko-pakistanski sukob „evoluirao“ je od čisto teritorijalnog spora do pitanja unutar koga su duboko isprepletani svi pomenuti elementi.

Osim što spor oko Kašmira predstavlja glavni uzrok neprijateljskih odnosa između Indije i Pakistana, i tako otežava adekvatne bilateralne odnose između ove dve zemlje, on je ujedno i jedna od najznačajnijih determinanti regionalne nestabilnosti u Južnoj Aziji. Tradicionalno neprijateljski odnosi između dve zemlje, ali i zainteresovanost i prisustvo velikih sila u severozapadnom delu indijskog potkontinenta, sa strateškim pretenzijama prema ovom prostoru, predstavljaju dodatni otežavajući faktor.

Rešavanje konflikta podrazumeva postojanje svesti obe sukobljene strane o potrebi uzajamnog razumevanja i intencija za postizanjem rešenja. Rešenje kašmirkog sukoba označilo bi prestanak dugogodišnjeg neprijateljstva između dve značajne regionalne sile, ali i put ka postizanju regionalne integracije i stabilnosti. Činjenica je da će, bez volje i konsenzusa o ključnim problemima između dve zemlje, nestabilnost u ovom delu Južne Azije ostati endemska karakteristika odnosa između Indije i Pakistana.

Bibliografija

- Ahsan, Tariq, *History of the India-Pakistan Conflict*, Le Journal Des Alternatives, 2004, Internet, http://journal.alternatives.ca/IMG/article_PDF/History-of-the-India-Pakistan-Conflict_a1051.pdf, 11/07/2018, pp. 1-6.
- Akthar, Nasreen, „A response to „the Kashmir conflict““, *International Journal on World Peace*, vol. 27, no. 1, 2010, pp. 45-53.
- Baruah, Indraneel, *An Analysis of South-Asia in light of Regional Integration: Investigation of the Kashmir Conflict and Prospects of International Mediation*, Universiteit Leiden, Leiden, 2016, pp. 1-145.
- Behera, Navnita Chadha, „The Kashmir conflict: Multiple fault lines“, *Journal of Asian Security and International Affairs*, vol. 3, no. 1, 2016, pp. 41-63.
- Cheema, Musarat Javed, „Pakistan-India Conflict with Special Reference to Kashmir“, *South Asian Studies*, vol. 30, no. 1, 2015, pp. 45-69.
- Das, Suranjan, *Kashmir and Sindh: Nation-building, ethnicity and regional politics in South Asia*, Anthem Press, 2001, pp. 1-199.
- Ganguly, Sumit and Bajpai, Kanti, „India and the Crisis in Kashmir“, *Asian Survey*, vol. 34, no. 5, 1994, pp. 401-416.

- Ganguly, Sumit, and Wagner, R. Harrison, „India and Pakistan: Bargaining in the shadow of nuclear war“, *Journal of Strategic Studies*, vol. 27, no. 3, 2004, pp. 479-507.
- Ganguly, Sumit, *Conflict unending: India-Pakistan tensions since 1947*, Columbia University Press, 2002, pp. 1-195.
- Hellmann, Donald C., *Southern Asia: the politics of poverty & peace*, Lexington Books, Vol. 13, 1976, pp. 1-297.
- Indurthy, Rathnam, „The Turns and Shifts in the US Role in the Kashmir Conflict since 1947: Today's Propitious Times for a Facilitator to Resolve It“, *Asian Affairs: An American Review*, vol. 32, no. 1, 2005, pp. 31-56.
- International Crisis Group, June 2018, Internet, <https://www.crisisgroup.org/crisiswatch/june-2018#kashmir>; https://www.crisisgroup.org/crisiswatch/database?location%5B%5D=38&date_range=latest&from_month=01&from_year=2018&to_month=01&to_year=2018, 02/08/2018
- International Crisis Group, July 2018, Internet, https://www.crisisgroup.org/crisiswatch/database?location%5B%5D=38&date_range=latest&from_month=01&from_year=2018&to_month=01&to_year=2018, 02/08/2018
- Jayasekera, Deepal, *India-Pakistan relationship remains tense*, World Socialist Web Site, 19 January 2013, Internet, <https://www.wsws.org/en/articles/2013/01/19/inpk-j19.html>, 24/07/2018
- Kilibarda, Zoran, Mladenović, Miroslav & Ajzenhamer, Vladimir, *Geopolitičke perspektive savremenog sveta*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2014, str. 1-350.
- Krepon, Michael, *Nuclear Race on the Subcontinent*, The New York Times, 4 April 2013, Internet, <https://www.nytimes.com/2013/04/05/opinion/global/nuclear-race-on-the-subcontinent.html>, 26/07/2018
- Marlow, Iain, *China tensions push India into world's top five defence spenders*, The Economic Times, 2 May 2018, Internet, <https://economictimes.indiatimes.com/china-tensions-push-india-into-worlds-top-five-defence-spenders/articleshow/63999628.cms>, 24/07/2018
- Mitra, Subrata K., „War and Peace in South Asia: a revisionist view of India-Pakistan relations“, *Contemporary South Asia*, vol. 10, no. 3, 2001, pp. 361-379.
- Mitra, Subrata, and Carciumaru, Radu, „Beyond the 'Low-Level Equilibrium Trap': Getting to a 'Principled Negotiation' of the Kashmir Conflict“, *Irish Studies in International Affairs*, vol. 26, 2015, pp. 15-38.
- Mohan, Anand, „The historical roots of the Kashmir conflict“, *Studies in Conflict & Terrorism*, vol. 15, no. 4, 1992, pp. 283-308.
- Mukherjee, Anit, „A brand new day or back to the future? The dynamics of India-Pakistan relations“, *India Review*, vol. 8, no. 4, 2009, pp. 404-445.

- Nixon, Richard, *Seize the moment: America's challenge in a one-superpower world*, Simon and Schuster, 1992, pp. 1-166.
- Padder, Sajad, „The composite dialogue between India and Pakistan: Structure, process and agency“, *Heidelberg Papers in South Asian and Comparative Politics*, vol. 65, 2017, pp. 1-23.
- Pandit, Rajat, *Pakistan ahead in nuclear warheads but India confident of its deterrence capability*, *The Economic Times*, 19 June 2018, Internet, <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/pakistan-ahead-in-nuclear-warheads-but-india-confident-of-its-deterrence-capability/articleshow/64643788.cms>, 24/07/2018
- Raghavan, Srinath, „A coercive triangle: India, Pakistan, the United States, and the crisis of 2001–2002“, *Defence Studies*, vol. 9, no. 2, 2009, pp. 242-260.
- Raquel, Adekoye Abimbola, *The Impact of the Kashmir Conflict on Indo-Pakistani Relations and Its Security Implications for the South Asian Region*, Diss. University of KwaZulu-Natal, Durban, 2014, pp. 1-144.
- Report on the Situation of Human Rights in Kashmir: Developments in the Indian State of Jammu and Kashmir from June 2016 to April 2018, and General Human Rights Concerns in Azad Jammu and Kashmir and Gilgit-Baltistan, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 14 June 2018, pp. 1-49.
- Sarkaria, Mallika Kaur, „On trial: human rights in Kashmir“, *Kennedy School Review*, vol. 9, 2009, pp. 59-65.
- SIPRI, *Pakistan has more nuclear warheads than India*, *The Economic Times*, 14 July 2018, Internet, <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/pakistan-has-more-nuclear-warheads-/than-india-sipri/articleshow/52728641.cms>, 24/07/2018
- South Asia Terrorism Portal, *Fatalities in Terrorist Violence 1988–2018*, Internet, http://www.satp.org/satporgtp/countries/india/states/jandk/data_sheets/annual_casualties.htm, 02/08/2018
- Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI Military Expenditure Database, 2017, Internet, <https://www.sipri.org/databases/milex>, 26/07/2018
- Thompson, Julia, *The Dynamics of Violence along the Kashmir Divide, 2003-2015*, Stimson Center, 2015, Internet, <http://theasiadialogue.com/wp-content/uploads/2017/10/dynamics-violence-kashmir-divide.pdf>, 22/07/2018, pp. 1-11.
- Trapara, Vladimir i Jončić, Miloš, „Put za rešavanje sukoba: uporedna analiza zamrznutih sukoba na prostoru OEBS“, *Međunarodni problemi*, vol. 64, br. 3, 2012, p. 275-302.
- Vaish, Varun, „Negotiating the India-Pakistan conflict in relation to Kashmir“, *International Journal on World Peace*, 2011, pp. 53-80.

- Wiegand, Krista Eileen, *Enduring territorial disputes: Strategies of bargaining, coercive diplomacy, and settlement*, University of Georgia Press, 2011, pp. 1-376.
- Wright, Thorin, *The internal politics of external threat*, Diss. University of Illinois at Urbana-Champaign, 2012, pp. 1-158.
- Yusuf, Moeed and Najam, Adil, „Kashmir: ripe for resolution?“, *Third World Quarterly*, vol. 30, no. 8, 2009, pp. 1503-1528.

Nevena ŠEKARIĆ

THE KASHMIR CONFLICT AS A DETERMINANT OF INDIAN-PAKISTANI RELATIONS

ABSTRACT

Considering its long history, complex nature and significant consequences, the Kashmir conflict is the subject of many scientific articles and agency reports. The Kashmir conflict is a distinctive feature of the past, present and future of Indian-Pakistani relations, and also a significant factor of instability in South Asia. Therefore, the main goal of this paper is to gain insight into the genesis of the conflict, as well as to describe the current state of the Kashmir conflict. Firstly, using the methodological literature review procedure, the history of the Kashmir conflict is presented and then follow theoretical explanations of the origin and nature of this conflict. The central part of the paper focuses on the current dynamics of the dispute, followed by the presentation of some possible conflict solutions. Concluding remarks are given eventually.

Keywords: Kashmir, Jammu, India, Pakistan, conflict, South Asia.